

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויחי, תשע"ד
מספר 1047מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

ברכת יעקב והשפעתה על מתן שמות לנולדים יוסף ריבלין

לדעת רבים מהמשיבים האחרונים, מתן שני שמות לנולדים הוא תופעה חדשה. השם "בן אוני" שניתן לבנימין אינו מלמד על נתינת שני שמות בלידה, וכך שמותיה של שרה ושמותיהם של יתרו ושל משה. השם "אבא" אצל אבא שאול הוא תואר בלבד, וכך השמות אבא יודן, אבא מרי ועוד.

ר' יחזקאל לנדאו (פראג, המאה הי"ז) כתב בתשובה: "ואני לחולשת זכרוני אינני זוכר בשום מקום בש"ס שום תנא או אמורא שהיה נזכר בשני שמות ושניהם שם העצם".¹ וכך כתב החת"ם סופר (גרמניה-הונגריה, מחצית שנייה של המאה הי"ח וראשונה של הי"ט): "ועוד נ"ל דלפנים לא היו נוהגין לקרות בשני שמות בבת אחת כי חדשים מקרוב באו".² וכך כותב גם הרב משה פיינשטיין (ארצות הברית, המאה הכ'): "והקריאה בשני שמות יחד לא היה זה בדורות הקודמים".³

חוקר השמות אלכסנדר ביידר מאשר שהתופעה התפתחה רק במאות האחרונות ומעיר שבגרמניה של המאה הי"ח נושאים כעשרים אחוזים מהיהודים שני שמות עצם מלידה.⁴ התופעה הזו כמעט שלא הייתה קיימת אצל יהודי ספרד והתימנים.⁵ האתגר הניצב בפני המחקר הוא להציע הסבר מדוע הוחל במנהג זה רק בדורות האחרונים, ומדוע דווקא בקהילות אשכנז.

חוקר השמות וראש המפעל לחקר השמות היהודיים, פרופ' אהרון דמסקי, מציע לראות קשר בין הופעת הדפוס במאה הט"ז לתופעת שני השמות הפרטיים באשכנז. רבים מהשמות הכפולים לקוחים מברכת יעקב לבניו. כך מופרים צמדי השמות: "בנימין זאב" ו"יהודה אריה". דמסקי ציין עוד שלושה סוגים של צירופי שני שמות,

* פרופ' יוסף ריבלין, המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר אילן.

¹ שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תניינא, אורח חיים, סי' קיג, בד"ה ומה שרצה.

² שו"ת חת"ם סופר, אבן העזר, ב, סי' יח. וכך גם סבר ר' שלמה לוריא, המהרש"ל, פולין המאה הט"ז, ים של שלמה, גיטין פרק ז, סי' כו.

³ שו"ת אגרות משה, אורח חיים, חלק ה, סי' י.

⁴ A. Beider, *A Dictionary of Ashkenazic Given Names*, (New Jersey, 2001), Introduction, pp. xlii-xliii; 1-19; A. Beider, "Methodological Principles for Determining Etymologies of Ashkenazic Given Names", in: *These are the Names* (ed. A. Demsky), 4 (Ramat-Gan, 2003), pp. 41-76, 68-74.

⁵ ל' בורנשטיין-מקובצקי, 'שמותיהם הפרטיים של יהודי איזמיר בעת החדשה', בתוך: ואלה שמות, מחקרים באוצר השמות היהודיים, ג (בעריכת: א' דמסקי), רמת-גן: הוצאת בר-אילן, תשס"ב, עמ' כג; הנ"ל, 'השמות הפרטיים של יהודי שאלוניקי בדורות האחרונים', בתוך: ואלה שמות, מחקרים באוצר השמות היהודיים, ד (בעריכת: א' דמסקי), רמת-גן: הוצאת בר-אילן, תשס"ד, עמ' כד-כה; א' גימני, 'שמות פרטיים בקהילות תימן: מחקר שמות על פי שטרי כתובה', בתוך: ואלה שמות, מחקרים באוצר השמות היהודיים, א (בעריכת: א' דמסקי), רמת-גן: הוצאת בר-אילן, תשנ"ז, עמ' מט-סא, בעמוד סא.

המבוססים על טקסט מסורתי שזימנם לפסוק אחד. הסוג האחד הוא צמד שמות: "אברהם יצחק" על פי הפסוק: "אֶל־לֵהִי אַבְרָהָם יִצְחָק וְגו' (ש' ג: טז); "יעקב יוסף" שנוצר מהפסוק: "אֵלֶּה תִּלְדוּת יַעֲקֹב יוֹסֵף וְגו' (בר' לז: ב). סוג אחר קשור לפעלים, לתארים או לשמות עצם: "יואל משה" על פי הפסוק: "וַיִּוָּאֵל מֹשֶׁה וְגו' (ש' ב: כא); חיה שרה על פי חיי שרה (וַיִּהְיֶה חַיֵּי שָׂרָה, בר' כג: א); "אֶסְתֵּר מְלָכָה" (אס' ה: ב) וכיו"ב. סוג שלישי נסמך על מדרשים.⁶

אכן, המצאת הדפוס שהביאה להפצתם של ספרים, ובעיקר התנ"ך, העבירה בהרחבה מדור לדור ומקהילה לקהילה חומר כתוב שבו אפשר היה להיחשף לשמות פרטיים רבים. ואפשר אפוא שהיא השפיעה על מתן שני שמות. עם זאת יש לחפש הסברים גם להאצת התופעה בקהילות אשכנז דווקא. בדיקת ההסברים הקלאסיים כגון השפעה נוכרית, מתן שמות משפחה וריבוי ילדים לא הניבה תוצאות משכנעות.⁷

כפי הנראה יש השפעה לא מעטה של מנהגים ייחודיים בקהילות אשכנז, בהם ציות לצוואת רבי יהודה החסיד משפירא (המאה הי"ב) בעניין שמות המשתדכים: "לא ישא אדם אשה ששמה כשם אמו או שמו כשם חמיו, ואם נשאה ישנה שם האחד אולי יש תקוה".⁸ השפעתה של הצוואה על קהילות אשכנז ניכרה לאחר הופעתה בדפוס במאה הט"ו. משיבים רבים דנו בהוראה הנדונה ובתקפותה, והמחמירים הורו להוסיף שם לאחד מהצדדים המשתדכים. ברור אפוא שלאחר אימוצו של השם הנוסף הוא נהפך לחלק בלתי נפרד משמו המורכב של החתן או החם. כאשר יבקש הדור הבא לזכרו לאחר פטירתו יונצח שמו באמצעות צמד שמותיו.⁹

השפעה יכולה להיות גם להבדל בין יהודי ספרד לאשכנז בעניין שם לכבוד או לזיכרון. יהודי ספרד שנותנים שם לכבוד הסב החי¹⁰ בדרך כלל לא יצרפו לו שם נוסף. אבל שם הניתן לזכר נפטרים יכול שיוכפל לזכרם של אחדים. כפי שכתב ר' יוסף האן מפרנקפורט כבר לפני יותר מארבע מאות שנה, בעניין שם חולין שנוסף לאחר הלידה לילדי אשכנז בצד שם הקודש שניתן בלידה:

שלפעמים האב והאם חלוקים על השם...ועל ידי כך מתפשרין...ששם של חול יהיה לצד משפחה אחת ושם של קודש יהיה למשפחה השנית.¹¹

בעבר אף היה הבדל בין אשכנז לספרד גם באופן שינוי השם לחולה. באשכנז אין השם הראשון נעקר, ושינוי השם מתבטא בתוספת השם החדש, וזו יכולה להיות תשתית לשמות כפולים.¹²

החיד"א כותב שבאיטליה נהגו להוסיף שם של חיה כדי להינצל מחוליים.¹³ באשכנז, כאמור, שכיח מאוד שם שני שהוא של חיה.¹⁴ בדרך כלל השתמשו בשמות של החיות שנקשרו לשבטים **בברכת יעקב**, כנזכר לעיל. יהודה אריה – "גור אַרְיָה יְהוּדָה"; בנימין זאב – "בְּנִימִין זָאב יִטְרָף". אך לא כל בעלי החיים הנזכרים בברכת יעקב אומצו כשמות לאנשים.

השורש שנקשר ליוסף אינו שכיח כלל, וכנראה ביקשו לתת חוזק של חיה ולא של בהמה. גם הנחש הנקשר לרן אינו מצוי במאגר השמות, כנראה בשל קללת הנחש וזוהמתו. שני בעלי חיים אחרים שונו: האיילה של נפתלי שונתה לבן משפחתה צבי, ומכאן בא הצירוף השכיח: נפתלי צבי. ליששכר המירו את החמור בדוב, ומכאן נוצר צירוף

⁶ כגון השם משה-מרדכי הניתן לבן שנולד ביום ז' באדר, שלפי המדרש הוא יום הולדתו של משה, ונימול בפורים. ראו A. Demsky,

"Double Names in the Babylonian Exile and the Identity of Sheshbazzar" בתוך: **ואלה שמות, מחקרים באוצר**

השמות היהודיים, ב (בעריכת: א' דמסקי), רמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן, תשנ"ט, עמ' 23-39.

⁷ י' ריבלין, "מתן שני שמות לנולדים", בתוך: **ואלה שמות, מחקרים באוצר השמות היהודיים**, ה (בעריכת: א' דמסקי), רמת-גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשע"א, עמ' קלג-קמט.

⁸ **ספר חסידים**, מהדורת ר' מרגליות, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשי"ז, סעיף כג, עמ' יז-יט.

⁹ אמנם מקרים אלה בוודאי לא היו רבים בתחילה, אולם ייתכן שהייתה לכך גם השפעה עקיפה, כאשר הורים נתנו מראש שני שמות לילדיהם כדי להפחית מאד את סיכויי הזהות בין שמותיהם לשמות החם והחמות העתידים.

¹⁰ **שו"ת יביע אומר**, חלק ה, יורה דעה, סימן כא, מובא: "והרי מנהג אנשי ספרד לקרות הנולדים בחיי זקניהם על שמם, וזה להם לכבוד ולתפארת".

¹¹ **ספר יוסף אומץ**, ירושלים: האומנים, תשכ"ה (ד"צ, פרנקפורט דמיין, תרפ"ח), עמ' 362.

¹² **ערוך השולחן**, אבן העזר סימן קכט, סע' סח: "ובימיהם היה שינוי שם ממש שהעבירו השם שמכבר ונתנו לו שם אחר...וכן נראה להדיא מתשו' אחת ספרדית [הובאה בג"פ (=גט פשוט) ס"ק צ"ג] וז"ל ע"ד גט שכ"מ...ושינו שמו וקראוהו חיים וכו' עכ"ל וכן בתשו' מבי"ט שכיב מרע ששינו שמו מיצחק לחיים וכו' ע"ש וכן הובא בב"י [אבן העזר, ס"י קכט אות י"ח] בלשון זה מעשה בא לפני הר"פ באחד שהיה חולה והחליפו שמו בחליו והיו קורין אותו שם אחר לגמרי".

¹³ **שם הגדולים**, אות וא"ו, ערך "ואלף".

¹⁴ מ' גרוס, **שמה גרים**, בני-ברק תשס"ג, עמ' לח-מא.

השמות יששכר דוב.¹⁵ שמות החיות באו גם בתרגומיהם הלועזיים ונוצרו צמדי שמות מגוונים, כמו: נפתלי הרץ ונפתלי הירש; יששכר בער ודוב בער; יהודה לייב ואריה לייב, בנימין זאב וולף וזאב וולף, ורבים אחרים.¹⁶ תופעת מתן שני שמות מתרחבת בכל קהילות ישראל. בצד הרצון להנציח זכרם של סב או סבתא בעלי שני שמות, או אדמו"רים וגדולי הדור ונשותיהם שנשאו שני שמות, צמחה תופעה של מתן שני שמות על שם שני אישים: סבים משני צדי המשפחה;¹⁷ סבא ואדמו"ר וכיו"ב. מקובל היום בחוגים מסוימים להעניק שם "צברי" מחודש בצד שם מסורתי לזכר קרוב משפחה.¹⁸

בזיקה לתופעות הללו ראוי לציין שחכמי הדורות האחרונים דנו בשתי שאלות:

(א) האם מטרת הנצחת שמו וזכרו של נפטר מושגת כאשר מצרפים שמות של נפטרים אחדים? בספר עיקרי הד"ט לר' דניאל טירני (איטליה המאה הי"ח), נכתב שאפשר לקרוא לבן על שם אביו וחמיו יחדיו.¹⁹ מנגד דעת החזון איש היא ששני שמות על שם שני בני אדם שונים מהווים שם חדש לגמרי, ואין בשם החדש שום תועלת לשני הנפטרים;²⁰

(ב) האם ראוי להעניק שני שמות כאשר אין כוונה להשתמש תדיר אלא באחד מהם? מובא בספר כתר שם טוב: "מי שנקרא בשני שמות צריך להשתדל לקרוא לו תמיד בשני השמות גם יחד".²¹ אך בשם הרב מרדכי אליהו מובא שאפשר לתת שני שמות לכתחילה אף שאין כוונה לקרוא את שני השמות בחיי היום יום.²² וכך כתב גם הרב אברהם יצחק הכהן קוק.²³

¹⁵ ייתכן ששני השינויים האחרונים הושפעו מתרגומי התנ"ך לשפות אירופיות. יש מהם המציעים מילה אחת הן לאיילה הן לצבי. אחדים מתרגמים את הנאמר אצל יששכר "ויט שכמו לסכול" בפועל האנגלי to bear, ואפשר שמכאן נרמז הדוב.

¹⁶ א' דמסקי מציין השפעות דומות בשמות אחרים, כגון "אפרים פישל", על פי הברכה שניתנה לאפרים: "וידגו לרוב", בר' מח:טז. לדוגמאות הרבות שהציג דמסקי, המעידות על הרצון הרב להישען על טקסט מקראי אף בלי להתחשב תמיד בענייני תוכן ופיסוק טעמים אפשר לצרף גם את השם ראובן אליצור, הלקוח מפרשת הנשיאים: "ביום הרביעי נשיא לבני ראובן, אליצור בן שדיאור", במד' ז:ל.

¹⁷ שלא כמובא לעיל בספר יוסף אומץ, כאן שני השמות ניתנים יחד בשעת הלידה. בעניין זה ראוי להביא את עדותו של ר' שלמה לוריא, המהרש"ל, שבתקופתו כאמור (לעיל, הערה 2) טרם התרחבה התופעה של מתן שני שמות בלידה. הוא סיפר על אירוע שאירע במשפחתו כשנולד בה בן וכל אחד מהורי הילד ביקש לקרוא על שם אביו. אביו של האחד נקרא מאיר ושל האחר יאיר. בסופו של דבר התפשרו הצדדים והילד נקרא "שניאור", רמז לשמות של שני סביו (ים של שלמה, גיטין, שם).

¹⁸ א' שטאל, **מוצא השמות**, אור יהודה: דביר, תשס"ה, עמ' 102.

¹⁹ **ספר עיקרי הד"ט**, פירנצה, [חש"מ] תקס"ו, ח"ב, יו"ד סי' כו, אות ז, עה ע"ב. הדברים הובאו גם על ידי ר' יוסף חיים, בספר **בן איש חי**, בגדאד: יהושע בכור, תרע"ב, שנה שניה, פרשת שופטים, סעי' כז, קיב ע"ב.

²⁰ **פאר הדור**, בני ברק: נצח, תשל"ג, ח"ד, עמ' ר. זו גם דעתו של הרב שך, ראו: שם גרים (לעיל, הערה 14), עמ' ריא. ונראה שגם הרב בצלאל שטרן סובר כך, **שו"ת בצל החכמה** א, סי' לד.

²¹ א' טהרני, **כתר שם טוב**, ירושלים: מכון גנזי המלך, תש"ס, ענף שמיני, סימן ב, סעיף ט. ובהערה מביא מספר **שו"ת תשובות והנהגות** של הרב שטרנבוך, א, יו"ד, סי' תרח, בשם החזו"א, שאם אינו קורא בשני השמות אין תועלת. לכן אם אין כוונה לקרוא בשניהם, יש למנוע מלת שניים.

²² א' לוי, **ויקרא שמו בישראל**, ירושלים: יפה נוף, תשס"ח, עמ' עט-צד. כך דעת הרב דבליצקי, וכך מובא גם בשמו של הרב אלישיב. הרב נויבירט נהג לתת לילדיו שם נוסף של הודאה לקב"ה על הטובה שגמל עמו בהולדת הילד או הילדה.

²³ **שו"ת עזרת כהן**, סי' כח. הוא אף קרא לבנו צבי יהודה. אלא שבאי בית הרב ומקורביו מעידים שהרב הקפיד לקרוא לו תמיד בשני השמות.